

General-pukovnik u penziji
ĐOKO JOVANIĆ

Neka operativno-taktička iskustva iz beogradske operacije

1. Specifičnosti beogradske operacije

Beogradska operacija, po svojoj složenosti, učešću snaga i ostvarenim rezultatima, spada u najznačajnije operacije našeg narodnooslobodilačkog rata. Njene specifičnosti su: 1) neposredno povezivanje Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije sa savezničkim antifašističkim frontom, konkretno sa Crvenom armijom; 2) prelazak sa partizanskog na frontalni način ratovanja; 3) što je ona bila završna i ujedno najveća operacija za oslobođenje Srbije.

Rezultati te operacije su stvaranje do tada najveće i stalne slobodne teritorije koja je pružala mogućnost redovnog snabdijevanja i preoružanja, a time i prijelaz na nove, više forme organizacije oružanih snaga — Jugoslovenske armije, koja je izvela definitivno oslobođenje zemlje vlastitim snagama.

Oslobođenje Beograda, glavnog grada nove socijalističke federativne zajednice, u kome su učestvovali borci i jedinice gotovo svih naroda i narodnosti naše zemlje, gdje je više od polovine boraca — dobrovoljaca bilo iz Srbije, izbilo je sve argumente onima koji su računali na drugačije opredjeljenje Srbije u odnosu na ostale nacionalne cjeline u Jugoslaviji.

Pored navedenih specifičnosti beogradska operacija je karakteristična i po tome što je izvođena u sadejstvu Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i Crvene armije, i predstavlja, do tada, najveću

koncentraciju naših snaga u jednoj operaciji. Uz to, beogradska operacija spada u složene operacije, gdje su frontovi jedinica bili obrnuti, izlomljeni, jedinice izmješane, sa masovnijim učešćem civilnog stanovništva. Prva armijska grupa kao cjelina, pa čak i pojedine divizije, vodile su istovremeno značajnije odbrambene i napadne borbe i bojeve.

Zbog svega toga potrebno je tu operaciju temeljitije izučavati i izvlačiti potrebna operativno-taktička iskustva, bez obzira na vremensku distancu.

2. Procjena neprijatelja

Procjena neprijatelja u većini naših bojeva i operacija u narodnooslobodilačkom ratu predstavljala je slabiju stranu naše ratne vještine u odnosu na način izvođenja borbenih dejstava, a posebno na njihove rezultate. Ti rezultati su bili znatno iznad procjena, što je predstavljalo našu značajnu prednost u odnosu na neprijatelja, bez obzira na njegovu jačinu i karakter. Tako je bilo i u beogradskoj operaciji: naše procjene su bile slabe, a dejstva efikasna zahvaljujući, u prvom redu, moralnoj snazi naših jedinica. Takvu ocjenu, mislim, potvrđuje i slijedeće:

— *ulogu i zadatak neprijateljske grupacije* u beogradskoj operaciji nismo pravilno ocijenjenili ni mi ni komandant Četvrtog mehanizovanog korpusa Crvene armije. Mislim da ima neke zakonitosti u tome da komandant jednog mehanizovanog korpusa, u periodu pobjedonosne ofanzive njegove armije potcjenjuje neprijatelja, ali to vojnički nikad nije bilo mudro i u konkretnoj situaciji moglo se po naše i sovjetske snage loše završiti.

Njemačka grupacija »Felber« imala je zadatak da uporno brani Srbiju i posebno širu prostoriju Beograda radi izvlačenja oko 350.000 neprijateljevih vojnika Grupe armija »E« iz Grčke, i radi konsolidovanja strategijske odbrane na Dunavu i Savi. Grupacija »Felber« bila je jačine oko 60.000 ljudi, razdvojena na dvije podjednako jake grupacije — smederevsku i beogradsku. Te snage su se uporno branile, a posebno beogradska grupacija, koja se uz to odlikovala uzornom vojničkom disciplinom.

Prema tome, procjena generala Ždanova, komandanta Četvrtog mehanizovanog korpusa, da će u toku 24 časa osloboditi Beograd, u što su povjerovali i štab naše Prve armijske grupe i štabovi nekih

divizija, bila je nerealna i imala je negativne implikacije, iako ne i negativne opšte rezultate;

— *procjena sastava i jačine neprijateljevih snaga* bila je, uglavnom, realna. U zapovijesti štaba Prve armijske grupe navedeno je da: »Beograd brane tri njemačke divizije, čije je brojno stanje smanjeno, a moral vrlo slab. Imamo podataka da Nijemci u masama dezertiraju i prodaju svoju opremu«. Isto je istaknuto i u zapovijesti štabova nekih naših divizija.

Beograda je branila korpusna grupa »Šnekenburger«, jačine oko 30.000 ljudi (oko 20.000 Nijemaca, oko 10.000 nedićevaca i drugih) što odgovara jačini od oko tri divizije, čiji moral nije bio »vrlo slab«, niti je bilo slučajeva dezertiranja. Bilo je pojava da su njemački vojnici i neke starješine prodavali uglavnom suvišnu vojnu opremu, iako je moglo biti i slučajeva trgovine kvalitetnom vojnom opremom radi nabavke luksuzne robe. Podaci o prodaji vojne opreme dobijeni su od naših političkih radnika i bili su tačni, ali su iz njih izvučeni poželjni, a ne realni zaključci. Moral i vojna disciplina njemačkih vojnika u beogradskoj operaciji, pa i do kraja rata nisu bili ozbiljnije narušeni, a to je dokaz više o snažnom moralu našeg vojnika — pobjednika;

— *identifikacija neprijateljevih jedinica i organizacija odbrane* nije uopšte izvršena. Zbog toga se nije znalo, na primjer, koje se jedinice i gdje brane, niti se raspolagalo podacima o utvrđenim rejonima ili čvorovima odbrane, karakteru odbrane i drugom. Iako je naša obavještajna služba imala velike mogućnosti — u Beogradu smo imali obnovljenu partijsku i skojevsku organizaciju, jak narodnooslobodilački pokret i ubačenu obavještajnu grupu Prve armijske grupe — zbog nedovoljne organizovanosti, posebno nedovoljne stručnosti te službe, nismo imali potrebne podatke o neprijatelju.

Beograd je bio organizovan u pet čvorova odbrane: 1) željeznička stanica sa savskim mostom; 2) Čukarica; 3) zgrade ministarstava; 4) Terazije; 5) Kalemegdan (Veliki Vračar nije imao isti karakter, iako se i on negdje svrstava u isti rang utvrđenja). Svaki čvor odbrane je bio jačine od tri do šest bataljona, sa utvrđenim zgradama, protivtenkovskim i mitraljeskim bunkerima na raskršćima, 845 miniranih zgrada itd. Ovi rejoni, odnosno čvorovi bili su povezani sa tri mosta — savskim, željezničkim i pontonskim preko Ade Ciganlije — sa odbranom Zemuna, odakle je neprijatelj pojačavao odbranu Beograda i kasnije izvlačio svoje snage. Neprijatelj je izvodio aktivnu odbranu sa čestim protivnapadima, uz podršku tenkova i artiljerije, naročito sa Čukarice i od glavne željezničke

stanice. Neprijateljeva avijacija je takođe bila aktivna, ali je bila u podređenom položaju u odnosu na sovjetsku avijaciju, tako da se pojavljivala iznenada i brzo nestajala. Neprijateljeva artiljerija sa lijeve obale Save, naročito sa Bežanijske kose, bila je takođe aktivna, iako je neprekidno bila kontrabativirana od nadmoćnije sovjetske artiljerije i »kaćuša«;

— *manevar u toku operacije* predstavljao je za obe strane znatno iznenađenje. Pored toga, njegova karakteristika bila je i originalnost. Znalo se za smederevsku neprijateljevu grupaciju »Štetner« ali se vjerovalo da će nju vezati ili razbiti glavne snage 57. sovjetske armije i 14. korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Iz Beograda je 13. oktobra ka Požarevcu upućena jača njemačka grupacija (vjerovatno jačine oko 5.000 do 6.000 ljudi) sa zadatkom da uspostavi vezu sa grupacijom »Štetner« i olakša joj probijanje i spajanje sa snagama odbrane Beograda. Istog dana ta grupa se povezala sa grupacijom »Štetner«, u dolini r. Peka, pa je čitava neprijateljeva motorizovana grupacija (sa oko 1.500 vozila) krenula forsirano ka Beogradu. Prednji odred te grupacije, jačine oko jednog bataljona, izbio je 15. oktobra oko 12.00 časova u Mali Mokri Lug, gdje se sukobio sa jednim bataljonom Četvrte krajiške brigade i bio razbijen. Slijedeća dva dana i noći nastaje ogorčena borba grupacije »Štetner«, sa željom da se probije u Beograd. Nijemci su protivnapadom sa Čukarice ka Banovom brdu nastojali da se probiju do grupe »Štetner«, ali su protivdejstvom naših i sovjetskih snaga u tome spriječeni. Time je bio odlučan ishod beogradske operacije. Zahvaljujući brzjoj interevenciji naše i sovjetske komande, nepodesnom operativnom položaju grupacije »Štetner« (razvučena duž komunikacije Beograd — Smederevo i vezana za komunikaciju), sporom i neadekvatnom reagovanju njemačke komande, koja je takođe bila iznenađena pojavom jakih naših i sovjetskih snaga kod Beograda, primjenom našeg neočekivanog, smjelog i energičnog operativnog manevra ta neprijateljeva grupacija je razbijena i time su stvoreni povoljni uslovi za konačan uspjeh beogradske operacije.

Mislim da se može zaključiti da je naša procjena jačine neprijateljevih snaga u Beogradu bila približno tačna. Međutim, nije pravilno procjenjena opasnost od smederevske grupacije neprijatelja koja se zbog blizine i jačine mogla brzo pojaviti nadomak glavnog grada i ugroziti nam izvođenje operacije. Postojali su realni uslovi da dođe do spajanja dviju neprijateljevih grupacija, a time i do produženja trajanja beogradske operacije. Do toga nije došlo: prvo, zbog efikasne i brze intervencije komandanta naših i sovjetskih jedi-

nica i odličnog sadejstva naših i sovjetskih snaga; drugo, zbog slabog rada komandanta smederevske grupacije i štaba armijske grupe »Felber«. Pod pretpostavkom da se neprijateljska grupacija nije držala samo smederevskog drumu već da se na vrijeme i široko razvila za borbu i napala s leđa naše i sovjetske snage, koje su već bile razvijene za borbu frontom ka Beogradu, situacija bi za nas bila znatno teža. Osim toga, nedovoljno je bio izučen karakter neprijateljeve odbrane, njena organizacija i povezanost sa snagama na lijevoj obali Save, što je sve uticalo na našu slabiju pripremu i izvođenje napada, odnosno na organizaciju beogradske operacije.

3. Dovođenje jedinica i grupisanje snaga

Dovođenje jedinica za napad na Beograd predstavljalo je vrlo složenu radnju iz slijedećih razloga: 1) dovođenje i približavanje jedinica Beogradu vršeno je uz žestoki otpor neprijatelja;¹ 2) pokrete naših jedinica trebalo je koordinirati sa pokretima jedinica Crvene armije radi zajedničkog napada na grad; 3) po naređenju Vrhovnog komandanta od 30. septembra 1944. nije se smjelo približavati Beogradu da se ne bi prerano otkrila zamisao operacije i pretrpjeli nepotrebni gubici.

Početkom oktobra sve divizije Prve armijske grupe NOVJ, osim 28. slavonske koja je još bila u istočnoj Bosni, nalazile su se u Srbiji.

U to vrijeme 57. sovjetska armija Trećeg ukrajinskog fronta prešla je jugoslovensko-bugarsku granicu i vodila borbe sa njemačkom grupacijom »Felber«, kod Negotina i Zaječara, dok je Četvrti mehanizovani korpus bio na jugoslovensko-rumunskoj granici, u rejonu Žimbolije, zapadno od Temišvara, 520 km od rejonu koncentracije za beogradsku operaciju koji je bio određen (Gramada, Izvor, Zaglica — 50 km istočno od Zaječara).

Vrhovni komandant je 5. oktobra naredio Prvoj armijskoj grupi da obavi pripreme za napad na Beograd i oslobodi Obrenovac, a da se 28. divizija prebaci iz istočne Bosne u Srbiju, što je sutradan i izvršeno. Međutim, prije tog naređenja, 4. oktobra, Šesta proleterska divizija je, na osnovu naređenja štaba Prve armijske grupe, počela pokret od Valjeva ka Beogradu. Prema naređenju štaba Prve armij-

¹ Dovođenje jedinica nadomak Beogradu od 11. do 14. oktobra 1944. god. naziva se i prvom etapom beogradske operacije (*Vojna enciklopedija*, tom I, str. 574).

ske grupe, 6. oktobra, počinje približavanje i ostalih njenih divizija Beogradu.

Posle uspješnog dovođenja jedinica, pod borbom, nadomak Beograda, Vrhovni komandant je 10. oktobra naredio Prvoj armijskoj grupi da dio snaga uputi ka Velikoj Moravi radi spajanja sa jedinicama 57. armije Trećeg ukrajinskog fronta i daljeg zajedničkog nadiranja ka Beogradu. Dodir sa dijelovima 57. sovjetske armije uspostavile su 11. oktobra jedinice Pete krajiške divizije, u rejonu Smederevske Palanke, a 12. oktobra i jedinice 21. divizije, u rejonu Natolinaca.

Pred svitanje 12. oktobra zadnji dijelovi Četvrtog mehanizovanog korpusa prešli su Veliku Moravu u rejonu Livadice, Orašje i preko Velike Plane nastupali su glavnim snagama preko Topole i Mladenovca prema Beogradu, a pomoćnim (jedna brigada) preko Smedereva prema Beogradu. Od tog dana počinju zajednička dejstva jedinica Prve armijske grupe i Četvrtog mehanizovanog korpusa. Dvanaestog oktobra, zajedničkim dejstvima oslobođeni su Topola i Mladenovac, a 13. oktobra Avala. Istog dana naše i sovjetske snage izbile su na Dunav u rejonu Smedereva.

Sutradan, sve divizije Prve armijske grupe, sem 17. istočnobosanske, našle su se nadomak Beograda spremne da sa Četvrtim mehanizovanim korpusom i ostalim snagama 57. armije oslobode naš glavni grad. Prema planu Vrhovnog štaba NOVJ u beogradskoj operaciji trebalo je da se angažuje i 17. divizija. Međutim, ona je angažovana u borbama za Kragujevac, pa je Vrhovni štab 13. oktobra naredio da se 23. divizija 14. korpusa uputi ka Beogradu u rejon Vrčina. Ta divizija je pravovremeno stigla da učestvuje u razbijanju neprijateljeve grupacije »Štetner«.

Dovođenje jedinica za napad na Beograd spada u teže i značajnije radnje u beogradskoj operaciji. Zajedno sa osvajanjem samog grada i razbijanjem njemačke grupacije »Štetner« ono čini suštinu beogradske operacije. U tom su Vrhovni štab NOVJ i štab Prve armijske grupe položili težak ispit, jer su se na osnovu nedovoljnih podataka, koji nisu zavisili samo od nas, morale donositi sudbonosne odluke i oni su to uspješno činili i preduzimali i druge efikasne mjere koje su odgovarale konkretnoj situaciji.

Opšti odnos snaga bio je 1,5:1 u našu i sovjetsku korist računajući sve kopnene snage koje su učestvovala u beogradskoj operaciji, dok je samo u borbama za Beograd (bez grupacije »Štetner«) odnos bio 2,3:1 u našu i sovjetsku korist. Prema tome, odnos naših i sovjetskih snaga prema neprijateljevim snagama u Beogradu bio je za

nas povoljan za uspješno izvođenje napada.² Opšti odnos snaga bio je takav da je zahtijevao umješno i brzo dejstvo sa iznenadnim manevrima da bi se iskoristila razdvojenost i razvučenost neprijateljevih grupacija i one se počesno tukle.

Grupisanje naših snaga bilo je nepovoljno u odnosu na neprijateljevu grupaciju u Beogradu kao i u odnosu na korpusnu grupaciju »Štetner«.

Na pravcu glavnog udara angažovane su Prva proleterska, Peta krajiška, Šesta lička proleterska divizija i Druga proleterska brigada 21. divizije NOVJ i Četvrti mehanizovani korpus Crvene armije. Kasnije, 15. oktobra, na ovom pravcu se angažuju i 73. i 236. streljačka divizija Crvene armije. Na pomoćnom pravcu udara angažovane su 16. i 36. vojvođanska, 11. krajiška i 28. slavonska divizija. U rezervi je ostavljena 21. srpska divizija (bez jedne brigade — Druge proleterske).

Takvo neadekvatno grupisanje snaga može se opravdati činjenicom da su na pravcu glavnog udara angažovani Četvrti mehanizovani korpus (bez jedne brigade) i dvije sovjetske divizije (uvedene u borbu tek ujutro 15. oktobra kao druge ešelon, a ne 14. oktobra popodne kad je napad počeo), zajedno sa naše tri divizije i jednom brigadom. Međutim, pokazalo se da su predviđene suviše male snage za rezervu u korist snaga na pomoćnom pravcu udara. Stoga je tok događaja nametnuo potrebu da se glavnina snaga na pomoćnom pravcu udara (tri od četiri divizije) morala angažovati, u toku operacije, protiv grupacije »Štetner«. Opravdanje za takvo naše grupisanje može se tražiti i u nepoznavanju planova štabova sovjetskih jedinica i kao i u činjenici da su snage na pomoćnom pravcu udara bile pretihodno raspoređene na prostoru koji je najbliži pravcu Obrenovac — Čukarica.

Operativni manevar jugoslovenskih i sovjetskih jedinica radi razbijanja korpusne grupacije »Štetner« spada u glavne odlike i najkritičniji dio beogradske operacije.

Dok su se 15. oktobra u borbama u gradu nalazila glavnina snaga Prve i Šeste divizije i jedna brigada Pete krajiške divizije, dok su 11. 28. i 16. divizija vodile borbe za Banovo brdo i Čukaricu, putem od Smedereva ka Beogradu probijala se njemačka grupacija »Štetner« i u 12 sati izbila kod Malog Mokrog Luga.

² Njemačka grupacija »Šnekenburger« brojala je oko 30.000 ljudi. Naše snage — Prvi proleterski i 12. udarni korpus, 23. srpska divizija, 12. vojvođanska brigada — ukupno oko 45.000 ljudi. Sovjetske snage — 4. mehanizovani korpus sa ojačanjima, 73. i 236. divizija — oko 30.000 ljudi; 74. i 233. divizija i 5. motorizovana brigada — oko 15.000 ljudi.

Obavješten o toj situaciji komandant Prve armijske grupe je istog dana u 15 sati naredio 21. diviziji, koja se nalazila u rezervi, da zaposjedne komunikaciju Beograd — Smederevo, na rijeci Bolečici, i po svaku cijenu spriječi dalje prodiranje te njemačke grupacije ka Beogradu. Istovremeno je Petoj krajiškoj diviziji naređeno da glavninu svojih snaga orijentiše prema toj neprijateljevoj grupaciji, što je ona i učinila i rasporedila svoje dvije brigade, (10. krajišku i 21. srpsku) na liniji Kaluđerica — Mali Mokri Lug, frontom ka istoku, spremne da se angažuju na komunikaciji Smederevo — Beograd.

Istovremeno je Četvrti mehanizovani korpus izvukao glavninu 14. mehanizovane brigade i dijelove 36. tenkovske brigade, ojačane protivtenkovskom i drugom artiljerijom i, zajedno sa našim snagama, zatvorio brešu kod Malog Mokrog Luga, čime je spriječen dalji prodor Nijemaca u grad.

U isto vrijeme, po naređenju komandanta Prve armijske grupe Peka Dapčevića, izvučene su još tri brigade (13. proleterska, Druga lička i Druga proleterska 21. divizije) i upućene su ka njemačkoj grupaciji »Štetner«.

Komandant Prve armijske grupe izveo je 16. oktobra iz borbe 11. krajišku diviziju i prebacio je u rejon Avale, a 17. oktobra 16. vojvođansku diviziju i prebacio je zapadnije od Avale u rejon Velika Moštanica, Meljak, Rušanj. Istog dana u Vrčin je stigla 23. srpska divizija i napala grupu »Štetner« sa juga.

Uveče 17. oktobra, general Štetner je pokušao prodor preko Avale za Čukaricu ili Obrenovac. Prodor je bio kombinovan sa protivnapadom neprijatelja i sa Čukarice ka Banovom Brdu koji je otpočeo ujutru istog dana. Ostavivši svu borbenu tehniku (oko 200 topova i 1.500 motornih vozila) Štetner je koncentrisao svoje snage u rejonu V. i M. Kamen i 17. oktobra u 16 sati krenuo u proboj na prostoru između Avale i Vrčina. Borbe su vođene čitavu noć 17/18. oktobra.

Sutradan, 21. divizija, ojačana 2. ličkom brigadom, i u sadejstvu sa 15. mehanizovanim brigadom Crvene armije, napala je i uništila ili zarobila njemačke dijelove kod Boleča i zaplijenila svu zaostalu tehniku i mehanizaciju. Sa 21. divizijom sadejstvovala je 23. divizija.³ Zajedno sa dvije sovjetske divizije koje su došle sa juga i dva sovjetska puka divizija iz Beograda i Petom motostreljačkom briga-

³ Istovremeno, u borbu su se uključile 11. krajiška divizija, 23. srpska divizija, 16. vojvođanska i dijelovi 36. vojvođanske divizije.

dom neprijateljeva grupacija je okružena u rejonu Mladice, 2 km istočno od vrha Avale, i poslije borbe koja je trajala čitav dan potpuno je razbijena, a u borbi je poginuo i general Štetner. Grupa od 4.000 vojnika probila se preko Šupljeg kamena i Cvetkovog groba ka Koceljevu, gdje su je prihvatile njemačke snage iz Šapca. Sovjetska jurišna avijacija veoma je aktivno učestvovala u razbijanju ove neprijateljeve grupacije.

Tako je likvidirana njemačka korpusna grupacija »Štetner« i spriječeno njeno spajanje sa odbranom Beograda. Iako iznenađene naše i sovjetske snage su se brzo snašle, zatvorile brešu prema Beogradu i prešle u energičan napad čiji je rezultat bio razbijanje velike neprijateljeve grupacije i zaplijena cjelokupne njegove tehnike.

Karakteristično je da je komandant Prve armijske grupe postepeno uvodio u borbu svoje snage, što su uradili i komandanti sovjetskih jedinica. To je bila posljedica nepoznavanja jačine neprijateljevih snaga kao i postupnosti pristizanja naših i sovjetskih jedinica, koje su morale da prevale veliku razdaljinu, često i da vode pretходne borbe, da bi se uključile u razbijanje velike njemačke grupacije »Štetner« na Avali. Time je potvrđena vrijednost principa ratne vještine da se u slučaju nepredviđenih obrta i iznenađenja mora djelovati brzo i energično.

4. Sadejstvo Prve armijske grupe sa jedinicama Crvene armije

Koncem avgusta 1944. godine vrhovni komandant NOVJ Tito, u svojoj direktivi komandantu Operativne grupe divizija, general-lajtnantu Peku Dapčeviću, predvidio je slijedeće: »Može se očekivati skoro ostvarivanje veze sa Rusima na našim istočnim granicama«, i u vezi s tim upućivao ga na način vojničkog i političkog dejstva u Srbiji, kuda se Operativna grupa divizija probijala.

Tito se, 24. septembra 1944. godine, u Moskvi dogovorio sa sovjetskim predstavnicima o koordiniranju dejstava Crvene armije i Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Tada je utvrđeno da će jedan sovjetski mehanizovani korpus, kao jezgro udarne grupacije, učestvovati u oslobodenju Beograda zajedno sa jedinicama NOVJ.

Koncem septembra i početkom oktobra Vrhovni komandant, boreći u Krajovi u Rumuniji, održavao je vezu sa štabom Trećeg ukrajinskog fronta i odatle usmjeravao dejstva Prve armijske grupe. Vrhovni komandant je 9. oktobra upoznao komandanta Prve armij-

ske grupe o tome da će Crvena armija za dan ili dva izbiti u dolinu Velike Morave odakle će, preko Palanke i Mladenovca, nastupati ka Beogradu i naredio mu da dio snaga pošalje ka Velikoj Plani radi koordinacije sa jedinicama Trećeg ukrajinskog fronta.

Komandant Prve armijske grupe je već sredinom septembra svoje tri divizije (17, 21. i 5.) orijentisao prema planini Rudniku radi zauzimanja povoljnijeg položaja za napad na Beograd, kao i radi bolje koordinacije sa jedinicama Crvene armije. Kako se situacija razvijala u odnosu na pravac nastupanja Crvene armije, komandant Prve armijske grupe je, i prije naređenja Vrhovnog komandanta od 9. oktobra, orijentisao svoje snage prema komunikaciji Kragujevac — Beograd.

Poslije spajanja jedinica Četvrtog mehanizovanog korpusa i Prve armijske grupe dolazi do neposrednog sadejstva u zauzimanju neprijateljskih uporišta Topola, Mladenovac, Avala.

Sadejstvo na nivou štabova Prve armijske grupe i Četvrtog mehanizovanog korpusa nije organizovano. Za to bi se mogla naći neka opravdanja za period dejstava do samog napada na Beograd: kratko vreme, relativno slabije neprijateljeve snage po izdvojenim garnizonima, dinamična dejstva, ali sve to nisu valjani razlozi. Pred sam napad na Beograd moralo se naći vremena za preciziranje zadataka svake jedinice, odgovornosti za dobijene zadatke i način sadejstva među njima. To nije učinjeno jer je komandant Četvrtog mehanizovanog korpusa potcjenjivao borbene sposobnosti neprijatelja i vjerovao da će biti brzo savladan. Kad je nastala ozbiljna situacija, pojavom grupacije »Štetner« nadomak Beograda, onda je došlo do usaglašavanja dejstava naših i sovjetskih jedinica. Konkretno sadejstvo je organizovano na nivou nižih jedinica.

Najefikasnije sadejstvo naših i sovjetskih jedinica organizovano je u borbama za likvidaciju neprijateljske grupacije »Štetner«.

Već uveče 15. oktobra u odbrambenim bojevima kod Malog Mokrog Luga, pored glavnine Pete krajiške divizije učestvovala je i glavnina 14. mehanizovane brigade. Određeni su zadaci jedinicama, preciziran način sadejstva, pa su i rezultati bili dobri.

U toku noći 15/16. oktobra neprijatelj je svim silama nastojao da se probije smederevskim drumom i spoji sa svojim snagama u Beogradu. Trpeći velike gubitke, samo kod Malog Mokrog Luga imao je oko 360 mrtvih, neprijatelj je uspio da se preko Konjarnika probije do Cvetkove mehane i Velikog Vračara, gdje je zaustavljen i okružen u tri izolovane grupe. U toku 16. oktobra usaglašenim dejstvima Pete

i 21. divizije NOVJ, 36. tenkovske i 14. mehanizovane brigade Crvene aermije, i dijelova 12. vojvođanske brigade, koji su brodovima dunavske ratne riječne flotile Crvene armije bili prebačeni iz Banata, sve tri neprijateljeve grupe bile su uništene.

U to vrijeme štabovi Prve armijske grupe i Četvrtog mehanizovanog korpusa bili su u neprekidnim kontaktima i preduzimali su usaglašene mjere za spriječavanje neprijateljskog prodora u Beograd. Tako su, pored Pete i 21. divizije NOVJ u borbu uvedene i glavnina 36. tenkovske brigade, 14. i 15. mehanizovane brigade i jedan puk 236. streljačke divizije Crvene armije.

Značajnu ulogu u spriječavanju neprijateljevog prodora, osim Pete krajiške, 14. mehanizovane i dijelova 36. tenkovske brigade Crvene armije, imala je i 21. divizija sa 15. mehanizovanom brigadom i Petom samostalnom motorizovanom brigadom Crvene armije, u odbrambenim bojevima na liniji Mali Mokri Lug — Veliki Mokri Lug. U toku 16. oktobra na lijevom krilu 21. divizije dejstvovali su dijelovi 109. divizije Drugog ukrajinskog fronta koje su se prebacile preko Dunava i obrazovali mostobran na njegovoj desnoj obali.

Zadnji pokušaj neprijatelja da se smederevskim drumom probije u Beograd izvršen je 17. oktobra. Poslije snažne artiljerijske pripreme neprijatelj je krenuo u napad i uspio da zauzme Veliki i Mali Mokri Lug i produži ka Beogradu. Zajedničkim odbrambenim dejstvima 21. divizije NOVJ i 15. mehanizovane brigade Crvene armije, uz podršku avijacije, artiljerije i »kaćuša«, neprijatelj je zaustavljen. Predveče su naše i sovjetske snage prešle u protivnapad i potisle neprijatelja ka Bolečici.

Postepeno su uvedene u borbu nove naše i sovjetske snage da bi 18. oktobra u borbi učestvovala naše četiri divizije i četiri brigade, a od sovjetskih snaga dvije divizije, dva pješadijska puka, jedna tenkovska brigada, dvije mehanizovane brigade, jedna motorizovana brigada, uz podršku artiljerije, »kaćuša« i moćne avijacije. U stvari, u dinamici borbe organizovana je jedna komplikovana operacija opkoljavanja i uništavanja jake neprijateljeve grupacije od oko 18.000 ljudi. Zahvaljujući takvom sadejstvu neprijateljeva grupacija je uništena, a od čitave grupacije uspjela je da se probije samo jedna desetina. Od svih sovjetskih snaga, koje su učestvovala u okruženju snažne grupacije »Štetner«, formirana je Operativna grupa 57. armije, kojom je komandovao načelnik štaba te armije.

Ujutru 18. oktobra, dok je neprijateljeva grupacija pokušavala da se probije ka Avali, naše i sovjetske jedinice su prešle u koncentrični napad uz snažnu podršku jurišne avijacije, artiljerije, »kaćuša« i uspjele su da razbiju neprijatelja. Naročito žestoke borbe vođene

su u rejonu Avale. Ujutro 19. oktobra neprijateljeva grupacija je uništena ili se predala.

Organizacija sadejstva naših i sovjetskih jedinica u borbama u gradu na nivou brigada i pukova takođe nije bila prethodno organizovana. Međutim, u konkretnoj situaciji, u borbama za utvrđene zgrade i naročito u vrijeme neprijateljevih protivnapada, organizovano je usko sadejstvo najnižih jedinica. U zauzimanju utvrđenih zgrada i bunkera Sovjeti su organizovali jurišne grupe sastavljene od pješaka, artiljeraca, tenkista i vezista. Mi smo imali bombaške grupe koje su dejstvovala ili samostalno ili zajedno sa jurišnim grupama. Sovjeti su težište davali na svoju tehniku, a mi na manevar pješadije. Crvenoarmejci su bili majstori u probijanju zidova zgrada i imali su za to alat i druga sredstva, a mi smo za prilaz zgradama koristili krovove, kanalizaciju itd.

Naročito korisno sadejstvo je bilo za vrijeme neprijateljevih protivnapada. Sovjeti su imali uvijek spremne jedinice, artiljeriju i mitraljeze za odbijanje protivnapada i uz pomoć motorizacije brzo su stizali na mjesto događaja. Naše jedinice nisu bile spremne da na taj način dočekuju neprijatelja, ali su vršile brze protivnapade veoma vješto i odlučno, i bile su uporne u gonjenju neprijatelja.

U napadu na Zemun učestvovala je Šesta proleterska divizija (bez jedne brigade), a sa 13. proleterskom brigadom »Rade Končar« u svom sastavu, i 73. sovjetske divizije. Štab Šeste proleterske divizije i istureno komandno mjesto 73. divizije nalazili su se u istoj kući, pored savskog mosta na lijevoj obali Save. Obavještavali smo se o situaciji i planovima. Dogovoreno je da Sovjeti napadaju sa težištem duž komunikacije Beograd — Zemun, a mi da glavni udar usmjerimo na lijevo krilo, s težnjom da prethodno ovladamo dominantnom Bežanijskom kosom.

5. Ulične borbe u gradu

Neprijateljeva odbrana, kako je već rečeno, predstavljala je za nas iznenađenje, posebno u odnosu na fortifikaciju, miniranje i dr. Budući da nismo imali dovoljno iskustva u uličnim borbama trebalo je dosta vremena da se naše jedinice snađu u tim složenim uslovima.

Naša glavna partizanska iskustva su bila borba na otvorenim prostorima. Ređe smo zauzimali manje gradove, a u borbama u velikim gradovima nismo imali iskustva. Otuda je kod svih boraca i starješina koji su mahom bili iz seljačkih sredina vladao strah od

gradova, od velikih kuća, od nepoznatog u njima. Uz to, više od polovine naših boraca su bili mladi i neiskusni borci.

Odnos naših i neprijateljevih snaga koje su se borile u gradu bio je podjednak, budući da je dio naših snaga morao biti izvučen iz grada za borbu protiv korpusne grupacije »Štetner«, pa sve snage, predviđene za borbu u gradu, nisu mogle biti angažovane u tim borbama. Naša i sovjetska nadmoćnost bila je u artiljeriji i avijaciji. Te prednosti nisu mogle doći do izražaja u gradu. Na našoj strani, sa puškom ili pištoljem u ruci, borilo se još oko 2.000 građana. To je bila značajna pomoć našim jedinicama, jer su građani poznavali teren, skloništa neprijatelja i drugo. Ali, i odbrana Beograda je imala poznavaoce terena domaće izdajnike, što se ponekad zaboravlja.

Sušтина partizanske taktike bila je manevar i iznenadna i brza dejstva uz originalna rješenja u konkretnim situacijama. To se u najvećoj mjeri koristilo u borbama u gradu.

Svi štabovi, počev od Štaba Prve armijske grupe do najnižih jedinica, bili su sa jedinicama u gradu, a komande brigada i bataljona najčešće u prvim borbenim redovima. Zbog toga smo imali dosta gubitaka u starješinskom kadru — komandanata i komesara bataljona i nižih starješina.

6. Značaj beogradske operacije

Pored velikog političkog i vojnostrategijskog značaja beogradske operacije za ciljeve i rezultate našeg oslobodilačkog rata njenu ulogu moramo cijeniti i putem onih iskustava koja su ušla u današnju riznicu naše odbrambene koncepcije. Ona sadrže u početnom i embrionalnom vidu značajne spoznaje, istovremeno o napadu i o odbrani grada. U beogradskoj operaciji upotrebljavana su raznovrsna borbena sredstva — od pištolja do, tada savremenih, aviona, tenkova i brodova. Posebno treba istaći ona po vrijednosti neizmjerljiva iskustva o jedinstvu boraca i naroda u najtešnjem sadejstvu u oružanoj borbi. Nisu protivničke grupacije tukle i iz grada izbacile samo naše i savezničke oružane formacije već i narod koji je snažno manifestovao svoju želju za slobodom i svoju odlučnost da se za nju žrtvuje. Pomoć našim jedinicama u snabdijevanju, sanitetskom zbrinjavanju, obavještavanju, orijentaciji u gradu — sve do neposrednog učešća u izvođenju pojedinih borbi i bojeva — pokazuje kako se snaga naroda pretvara u nesavladivu borbenu i oružanu moć.